

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ-ΚΟΜΝΗΝΟΣ

Α΄.

Περὶ τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ Κομνηνοῦ πολλὰ ὑπὸ πολλῶν ἐγράφησαν, ἀλλὰ συγκεχυμένα καὶ τεταραγμένα κατὰ τὸ πλεῖστον. Ὁ E. Legrand, ἀναγράφων πάσας τὰς σχετικὰς περὶ αὐτοῦ πληροφορίας καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐξαγάγῃ βέβαιον συμπέρασμα, ὁμολογεῖ ὅτι «παραμένουσιν ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπαφίμεν εἰς τὴν φροντίδα ἄλλων νὰ διευκρινίσωσι»¹. Κατ' αὐτὸν ὁ Ν. Μελισσηνός, ἐκ Κρήτης καταγόμενος², ἐγεννήθη ἐν Νεαπόλει ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Μελισσηνοῦ καὶ Ἀναστασίας Διαμαντῆ· δεκατετραετῆς τὴν ἡλικίαν εἰσήχθη εἰς τὸ ἐν Ῥώμῃ Κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆ 23 Ὀκτωβρίου 1593, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπεφοίτησε τὴν 19 Αὐγούστου 1598. Τὰς πληροφορίας ταύτας ἠρύσθη ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Κολλεγίου, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «Νικηφόρος Μελισσηνός, Ἑλληνοῖταλὸς ἐκ Νεαπόλεως· εἶχε καλὸν χαρακτῆρα· ἐσπούδασε τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐν ἔτος τὴν θεολογίαν καὶ μετὰ ταῦτα ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Σχολήν, ὅπως διορισθῆ ἑφημέριος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Νεαπόλεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ δημοσίως ἐγένετο χρήσις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ στερεώσας διὰ τῆς διδασκαλίας του τὸν μεταστραφέντα Πατριάρχην Ῥαφαήλ, διωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ Μητροπολίτης τῆς Νάξου, ὅπου θαυμασιῶς καὶ καρποφόρως διηύθυνε τὸ ποιμνιὸν του. Ἄλλ' ἐκλεγέντος μετὰ ταῦτα ἑνὸς σχισματικοῦ Πατριάρχου, ἐσυκοφαντήθη ὑπὸ τινων πιστῶν ἐνώπιον τῶν Τούρκων καὶ ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακάς, ἔνθα ἔμεινε μὲ μεγάλην ὑπομονήν. Κατορθώσας τέλος πάντων νὰ δραπετεύσῃ ἀπ' ἐκεῖνα τὰ μέρη ἠσπάσθη τὸν Λατινικὸν ἑυθμόν. Διωρίσθη ἐπίσκοπος Κοτρώνης». Κατὰ τὰ ἐπίσημα λοιπὸν ἀρχεῖα τοῦ Κολλεγίου ὁ Ν. Μελισσηνός ἀποπερατώσας ἐν αὐτῷ τὰς σπουδὰς του ἀνέλαβε κατ' ἀρχὰς τὴν ἐφημερίαν τῆς ἐν Νεαπόλει Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἔπειτα μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν διωρίσθη ὑπὸ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν καθολικισμὸν μεταστραφέντος Πατριάρχου Ῥαφαήλ, Μητροπολίτης Νάξου.

Πᾶς τις βεβαίως θὰ εἶχε τὴν πεποιθήσιν ὅτι αἱ πληροφορίες αὗται προερχόμεναι ἔξ ἐπισήμου ἰδρύματος, ἐν τῷ ὁποίῳ μάλιστα ἐφοίτησεν ὁ Ν.

¹ E. Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés des Grecs au dix-septième siècle* Paris 1895. tom. 3. pag. 475-493.

² «Nicephore Mellissino da Candia ma nato in Napoli di 21 in 22, come s'eri trovato et scritto de casa sua». (Κατάλογος τοῦ Κολλεγίου, ἴδε ἄνωτέρω).

Μελισσηνός, θὰ ἦσαν κατὰ πάντα ἀληθεῖς καὶ ἐξηκριβωμένοι. Ἄλλ' ὡς ἴδωμεν, ἂν τὸ χρονικὸν τοῦ Κολλεγίου ἀληθεύῃ.

Ῥαφαήλ ὁ Β', ἀπαξ πατριαρχεύσας, κατεῖχε τὸν θρόνον ἀπὸ τοῦ 1603-1607. Περὶ τοῦ Πατριάρχου τούτου ἐπικρατεῖ καὶ παρὰ τισι τῶν ἡμετέρων ἡ ἰδέα ὅτι ἀπέκλινε πρὸς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὅτι παρέσυρεν αὐτὸν εἰς ἀναγνώρισιν τοῦ Παπικοῦ μεγαλείου καὶ πρωτείου ὁ Φραγκίσκος Κόκκος, ἀπόφοιτος καὶ αὐτὸς τῆς ἐν Ῥώμῃ Ἑλλ. σχολῆς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου¹. Κατὰ πόσον ὁ Φραγκίσκος ἦτο ἐμπεποτισμένος τὸ Λατινικὸν δόγμα καὶ κατὰ πόσον παρέσυρε πρὸς αὐτὸ τὸν Πατριάρχην Ῥαφαήλ, οὗ τοῦ παρόντος, ἵνα ἐξετάσωμεν ἄλλοι ὅμως ἐκ τῶν ἡμετέρων θεωροῦσιν αὐτὸν ὡς ὀρθόδοξον² πῶς δὲ ὁ Κόκκος προσελήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ῥαφαήλ, τοῦτο μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Κόκκου πρὸς τὸν Γαβριήλ Σεβήρον. «Ὁ θειότατος Πατριάρχης, γράφει, οὐκ οἶδ' ὅτων κατατυχόν, οἵτις ἦσαν ἄρα δεινοὶ φήμην ἄραί τε καὶ ἐξᾶραι πολὺ τῆς ἀληθείας ἀνώτερον, οὕτως ἑαυτὸν παρέσχεν ἀλώσιμον τοῖς ἐγκωμίοις τοῖς καθ' ἡμῶν, ὥστε οὐδένα πέτρον, φασίν, ἀφήκεν ἀκίνητον, ἐφ' ᾧ με ὥσπερ τινὰ ῥοῦν ἀλλαχοῦ τετραμμένον μετοχευῆσαι εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἀλλὰ σκόπει τίσι καὶ οἷσι κεχρημένος ταῖς μηχαναῖς ἡμᾶς μεταπέμπεται. Γράμματα ὑπαγορεύει οὐχ ἀπαξ ἀλλὰ καὶ δῖς· καὶ τὰ μὲν τυγγάνει δεόμενος, τὰ δὲ καὶ προσαιπειλεῖ, καὶ τὰς ἀποφράδας ἐπαφήσας ἀράς, αἷ τοῖς ἀπειθοῦσιν ἀπόκεινται, ἂν καὶ στόμα ἀνταίρωμεν, ὑπὸ γοῦν ταύτης ἐγὼ τῆς γραφίδος ἀλοὺς ἐκτοπώτερον, οὐδὲ γὰρ ἀρρηνωπῶς ἔχω πρὸς τὰ τοιαῦτα, ἔμαυτὸν φέρων τῇ πόλει παρέδωκα».

Οἱ Παπικοί, καὶ δὴ οἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων Λατινίζοντες, ἐξωγκωμένα πάντοτε παρουσιάζουσι τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων ἀποφοίτων τοῦ Κολλεγίου πρὸς τε τὰ Πατριαρχεῖα καὶ τὸν Πάπαν τῆς Ῥώμης. Οὕτω π.χ. ὁ ἐκ Χίου Ἀλλάτιος, ἀπόφοιτος καὶ αὐτὸς φανατικώτατος τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, γράφει περὶ τοῦ Φ. Κόκκου «ὅτι οὗτος καὶ αὐτοὺς τοὺς περὶ τὸν Πατριάρχην Ῥαφαήλ μετέπεισε τῷ παπικῷ καθυποκλιθῆναι ὄγκῳ, καὶ ὑποταγῆς τοῦ Πατριάρχου ἐπιστολάς τῷ Ποντίφικι Ῥώμης κομίσιον ἐπέμφθη, ἀλλὰ διὰ Νάξου διελθὼν τὸ ζῆν ἐξεμέτρησε»³.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰς εἰδήσεις ταύτας ἀνάγκη νὰ ἀνακρίνωμεν ἐκαστοτε, ὅπως ἀποδειχθῇ ἡ ἀλήθεια. Οὕτω τὸ χρονικὸν τοῦ Κολλεγίου διακηρύττει ὅτι τὸν Νικηφόρον Μελισσηνόν, ὁ Πατριάρχης Ῥαφαήλ, ὑπ' αὐτοῦ μεταστραφεῖς, διώρισε Μητροπολίτην Νάξου. Ἐν τούτοις ἡμεῖς κάλλιστα γινώσκομεν ὅτι καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἐπατριαρχευσεν ὁ

¹ Θεολογία τόμ. 3 σελ. 305.

² Σοφοκλέους τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ἱατροῦ, Περὶ Φραγκίσκου τοῦ Κόκκου ἐπιστολή σελ. 31-32.

³ Σ. Οἰκονόμου, Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 22.

Ῥαφαήλ, δηλα δὴ ἀπὸ τοῦ 1603 - 1607, οὐδείς Νικηφόρος Μελισσηνὸς διετέλεσε Μητροπολίτης Νάξου, ἀφοῦ τῷ 1603 ἦτο Μητρ. Παροναξίας ὁ Ἀθανάσιος, καθαιρεθεὶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο¹, τοῦτον δὲ διεδέχθη ὁ ἐκ Χίου Ἰωακείμ παραιτηθεὶς ἐν ἔτει 1606², καὶ τοῦτον ὁ Γαβριήλ³, οὗ διάδοχος ὁ Ἰωσήφ διατελέσας Μητροπολίτης μέχρι τοῦ 1613⁴. Ὡστε ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ῥαφαήλ ὁ Νικηφόρος Μελισσηνὸς δὲν ἐξελέγη Μητροπολίτης Παροναξίας, συνεπῶς τὸ *χρονικὸν τοῦ Κολλεγίου δὲν ἀληθεύει*.

Ἄλλὰ τὸ χρονικὸν ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι ὁ Νικηφόρος Μελισσηνός, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν του ἐν τῷ ἐν Ῥώμῃ Κολλεγίῳ, διωρίσθη ἐφημέριος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Νεαπόλεως. Ἄς ἴδωμεν, ἂν καὶ ἡ εἴδησις αὕτη τοῦ χρονικοῦ εἶναι ἀληθής.

Τὸ ὅτι ἀπὸ τοῦ 1597 μέχρι τοῦ 1610 ἐφημέριος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Νεαπόλεως καὶ διάδοχος τοῦ παυθέντος Κορησίου Βρανᾶ, Ἡπειρώτου, ἀποφοίτου καὶ τούτου τοῦ ἐν Ῥώμῃ Κολλεγίου, ἀναφέρεται Νικηφόρος Μελισσηνός εἶναι ἀληθές, γνωρίζομεν δὲ ὅτι ὁ Μελισσηνὸς οὗτος, ὡς καὶ ὁ προκάτοχός του Βρανᾶς, ἐπεξήτει νὰ ἀποβῆ Ἰσόβιος προϊστάμενος τῆς ἐν ἀνθηρᾷ οἰκονομικῇ καταστάσει εὐρισκομένης Ἐκκλησίας, νεμόμενος ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὰς πολλὰς προσόδους τοῦ Ναοῦ, διὰ τοῦτο ὡς καὶ ὁ Βρανᾶς περιήλθεν εἰς ἔριδας πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀδελφότητα τῆς Νεαπόλεως, τὴν ἔχουσαν τὴν ἐπιστάσιαν καὶ διαχείρισιν τοῦ Ναοῦ καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἡ Ἀδελφότης ἀνηνέχθη πρὸς τὴν ἁγίαν Ἐδραν, ὁ δὲ Πάπας Παῦλος ὁ Ε΄ διὰ τοῦ Βρεβίου του τῆς 4^{ης} Αὐγούστου 1610 ἀπεδοκίμασε τὴν Κουρίαν τῆς Λατινικῆς ἀρχιεπισκοπῆς Νεαπόλεως ὡς κακῶς ἐλαβοῦσαν, ἔνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Βρανᾶ, ἀδέσποτον τὴν θέσιν τοῦ προϊσταμένου τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀκυροῦ τὴν ὑπ' αὐτῆς γενομένην ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ «τοῦ τσαούτας βιαιοπραγίας διαπραξάντος κατὰ τῶν ἰθύνόντων τὴν Ἐκκλησίαν»⁵.

Εἶχε λοιπὸν πράγματι δίκαιον ὁ Legrand νὰ γράφῃ ὅτι ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Ν. Μελισσηνοῦ ὑπάρχουν πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα.

Τὸ χρονικὸν τοῦ Κολλεγίου, ἐν ᾧ θέλει τὸν Νικηφόρον Μελισσηνὸν ὡς ἐφημέριον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Νεαπόλεως, τὸν θέλει ἐπίσης ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ῥαφαήλ Μητροπολίτην Νάξου. Ἐν ᾧ δέ, κατὰ τὸ αὐτὸ χρονι-

¹ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κων/πόλεως τόμ. ΚΗ' σελ. 218, Byzant. Zeit. τόμ. 15. σελ. 482.

² Byzant. Zeit. Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 36. Γ. Ζολώτα, Ἱστορία τῆς Χίου Γ' περίοδος σελ. 19.

³ Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας τόμ. Ζ' σελ. 428. Π. Ζεργλέντου Ἰακώβου Κρίστου Φραγκίσκου Μοροσίνου Γράμματα, σελ. 2.

⁴ Νέος Ἑλληνομ. 19 σελ. 52.

⁵ Ἡπειρωτικὰ χρονικά ἔτος Γ'. (1928) σελ. 257 καὶ ἐξῆς.

κόν, ὁ Νικηφόρος Μελισσηνός ἐν Κωνσταντινουπόλει φαίνεται διατελῶν ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν προστασίαν τοῦ Πάπα Παύλου, ἀφ' ἑτέρου, ὅπως ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, καταφαινεται ὅτι τοῦναντίον διετέλει ὑπὸ τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ χαρακτηριζόμενος ὡς ταραξίας καὶ βιαιοπραγῶν. Ὡστε εἰς τὸ χρονικὸν τοῦ Κολλεγίου ὑπάρχει σύγκυσις περὶ τοῦ Ν. Μελισσηνοῦ, καὶ τοῦτο ἄς μᾶς ἐκπλήττη: ὁ Legrand πολλαχοῦ τῶν ἔργων του καὶ πλείστας ἄλλας ἀνακριβεῖς εἰδήσεις καὶ συγχύσεις ὑπέδειξεν ἀπαντώνσας εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κολλεγίου ¹.

Ἄλλ' ἢ σύγκυσις αἴτη δὲν παρατηρεῖται μόνον εἰς τὸ χρονικὸν τοῦ Κολλεγίου, καὶ ὁ Ἀλλάτιος, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸ χρονικόν, καὶ αὐτὸς οὐχὶ ἀληθεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ Νικ. Μελισσηνοῦ ἀναγράφει: «Nicephorus Melissenus *Constantinopolitanus*, Graecorum rexit Ecclesiam in urbe Neapolitana, in qua etian publice litteras Graecas professus est, unde Byzantiun remeans, Raphaëlen Patriarcham qui tunc primum sese in communionem Latinorum insinuarat, confirmavit, a quo etiam Pari-Naxique metropolita creatur: sed, sub Raphaëlis successore, schismati, addictissimo, per calumniam malitiamque schismaticorum a Turcis in carcerem compingitur, ubi concatenatus et miser diu aetatem duxit: ex quo data occasione, fugiens in Italiam venit, ritumque Latinam amplexus, fit Episcopus Cotronensis» ².

Ὁ Ἀλλάτιος ἐπαναλαμβάνων τὰς εἰδήσεις τοῦ χρονικοῦ ἀναφέρει μόνον ὡς πατρίδα τοῦ Μελισσηνοῦ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὅτι οὐ μόνον ἐφημέρευσεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Νεαπόλεως, ἀλλ' ὅτι καὶ δημοσίᾳ ἐδίδαξε τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ Lequien, ὅμως ³, ἔχων ὑπ' ὄψιν του καὶ ἄλλας πηγὰς, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν Νικηφόρον θέλει γεννηθέντα ἐν Νεαπόλει, ἀφ' ἑτέρου δὲ καταγόμενον ἐκ τοῦ Θεοδώρου Μελισσηνοῦ Κομνηνοῦ, Δεσπότη τοῦ τῆς Αἴνου, καὶ συνεπῶς καταγόμενον ἐκ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων.

«Nicephorus Melissenus Comnenus, Neapoli natus patre Theodoro, Aeni Despota, in Oriente Dynasta ex Byzantinorum imperatorum stirpe oriundo, Romam progressus, in sancti Athanasii Graecorum Collegio linguæ Græcæ philosophicisque, ac theologicis studiis multa cum laude incubuit. A Paulo V. in orientem missus ad rem Christianum propagandam, innumeras pene oves ad pascua salutis, ipsumque Constantinopolitanum Patriarcham ad ecclesiæ unionem reduxit. Hinc Paulus illum Naxiensem archiepiscopum et Apostolicum in oriente Visitatorem declaravit. Eum autem a Turcis in car-

¹ Ἡπειρωτικά χρονικά, Ἔνθ' ἀν. σελ. 256.

² Échos d'Orient ἔτος Γ'. (1900) σελ. 274 - 275.

³ Oriens Christianus τόμ. 3 σελ. 1006 - 1007.

cerem trusus, tandem liber dimissus esset, in Italiam reversus est, Galliamque et Hispanias peragravit, ubique honorifice receptus. Ex-Naxiensi Ecclesia ad Grotoniensem in Italia translatus est ab Urbano VIII anno 1628 die 29 Maii. obiit die 5 Febr. 1635».

Αἱ περὶ τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ πληροφορίες τοῦ Lequien καὶ τοῦ Ἀλλατίου ὡς καὶ τοῦ χρονικοῦ, ἐν μέρει μόνον ἀληθεύουσιν, ἀλλ' ἐν πολλοῖς ἐπικρατεῖ σύγχυσις. Ὁ Νικηφόρος βεβαίως δὲν ἦτο Κωνσταντινουπολίτης, μᾶλλον φαίνεται ὅτι κατήγετο ἐκ Κρήτης, ἀλλ' οὐδὲ ἦτο υἱὸς τοῦ Δυνάστου τῆς Αἴνου Θεοδώρου Μελισσηνοῦ Κομνηνοῦ. Πιθανῶς ὁ πατὴρ του νὰ ἔκαλετο Θεόδωρος, ἄλλως τε τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἐν χρήσει πολλῇ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τῶν Μελισσηνῶν ὡς καὶ τὸ τοῦ Νικηφόρου. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐσπούδασεν ἐν τῇ ἐν Ῥώμῃ Ἑλληνικῇ Σχολῇ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, «τῷ Κολλεγίῳ» πιθανῶς δὲ μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν του καὶ νὰ ἐδίδαξεν ἐν Ῥώμῃ καὶ Νεαπόλει. Εἶναι ἀληθές ἐπίσης ὅτι ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Πάπα Παύλου Ε' (1605 - 1621) εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἴσως καὶ ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ῥαφαήλ Β', διαμείνας ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπὶ 12 ἔτη καὶ ἐργασθεὶς μετὰ ζήλου ὑπὲρ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. «ad rem christianam propagandam» ἀναριθμητὰ πρόβητα, κατὰ τὰς Λατινικὰς πηγὰς, εἰς νομάς σωτηρίους καθοδηγήσας¹. Εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι διὰ τὰ θρυλλούμενα κατορθώματα αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἐτιμήθη ὑπὸ τοῦ Πάπα διορισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ Ἀρχιεπίσκοπος τῶν ἐν Νάξῳ Καθολικῶν· πολὺ πιθανὸν ἐπίσης νὰ καθεύρηθη πρὸς καιρὸν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀπαλλαγείς τῆς φυλακῆς τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας. Εἶναι δὲ καὶ βέβαιον ὅτι τῇ μεσιτείᾳ τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ Α' (1623 - 1644) πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Ἰσπανίας Φίλιππον τὸν Δ' ἀνεδείχθη κατὰ Μάϊον τοῦ 1628 ἐπίσκοπος Κοιρώνης, ὅπου καὶ ἀπεβίωσε τῇ 5 Φεβρουαρίου 1635 ταφείς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας Κοιρώνης². Ἡ πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Ἰσπανίας ἐπὶ τούτῳ σταλεῖσα ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα εἶναι τιμητικωτάτη διὰ τὸν Νικηφόρον Μελισσηνόν. Ταῦτα πάντα εἶναι τὰ μόνα βέβαια καὶ ἀναντίρρητα περὶ τοῦ τροφίμου τούτου τοῦ Κολλεγίου Νικηφόρου Μελισσηνοῦ· πάντα τὰ ἄλλα τὰ ἀναφερόμενα συγκεκριμένως ὑπὸ τῶν ἀσχοληθέντων περὶ αὐτοῦ συγγραφέων οὐδεμίαν ἔχουν σχέσηιν πρὸς αὐτόν³.

Πάντες οἱ γράψαντες περὶ τοῦ Νικηφόρου τούτου Μελισσηνοῦ ἐπαι-

¹ Lequien, Ἐνθ' ἀνωτέρω.

² Buchon, Nouvelles recherches historiques τόμ. Β'. Μέρος Α'. σελ. 346.

³ Rodota, Del rito Greco Γ. 97. Ungheili, Italica sacra de Episc. Cotronae σ. 126. Lequien, Oriens christianus Τόμ. 3, 1006 - 1007. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία σελ. 304 - 406. Κατραμῆ, Ἀνάκτα Ζακύνθου σελ. 291. Ζαβεΐρα, Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλλ. θέατρον, ἔκδοσις Κρέμου σελ. 497. Π. Χιώτη, Σειρὰ ἱστορικῶν Ἀπομνημονευμάτων τόμ. 3 σελ. 134 καὶ ἔκ τινων ἑτέρων.

νοῦσι τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐγλωττίαν, ὁ δὲ Νικόλαος Κομνηνός Παπαδόπουλος, ἀπόφοιτος καὶ αὐτὸς τοῦ Κολλεγίου, τὸ περὶ ἐθίμων καὶ τελειῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ποίημα τοῦ Ν. Μελισσηνοῦ ἀποκαλεῖ «χρυσοῦν». Δὲν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὸ σύγγραμμα τοῦτο, ἵνα κρίνωμεν περὶ τῆς παιδείας καὶ σοφίας τοῦ Ν. Μελισσηνοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Νεόφυτον τὸν Β', δι' ἧς ἀφιερῶ εἰς αὐτὸν τὸ περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος πόνημά του¹, πρὸ πάντων δὲ τῶν ἀθλίων ἐπιγραμμάτων αὐτοῦ κατὰ τοῦ πολύτλα Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, διὰ τῶν ὁποίων διακωμῶδει διὰ τοῦ χυδαιότερου τρόπου τὸν Μέγαν ἐκείνον Πατριάρχην, ἀναγκασόμεθα νὰ σχηματίσωμεν χειρίστην περὶ αὐτοῦ ἰδέαν καὶ ὡς Ἕλληνας καὶ ὡς κληρικῶν πεπαιδευμένον.

Νικηφόρος ὁ Μελισσηνός εἵλκυσε τὴν συμπάθειαν καὶ ἐκτίμησιν τῶν τότε Παπῶν καὶ τῶν καθολικῶν συγγραφέων οὐχὶ τόσον διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ, ὅσον διὰ τὰ μισορθόδοξα αἰσθήματά του καὶ τὰς προσπαθείας αὐτοῦ πρὸς κατίσχυσιν τῆς Οὐνίας.

Πῶς ὅμως Νικηφόρος ὁ Μελισσηνός κατώρθωσε νὰ παραμείνῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ δώδεκα ἔτη; πῶς δὲ ἐφεῖλκυσε τὴν συμπάθειαν δύο Πατριαρχῶν, ὡς πληροφορεῖ ὁ Πάπας Οὐρβανὸς ἐν τῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἰσπανίας; Ἀπλούστατα, ἀφ' ἐνὸς μὲν κολακεύων τὸν Πατριάρχην Νεόφυτον τὸν Β', ὡς δεῖκνυται ἐκ τῆς ἀφιερωτηρίου πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς, ἐν ἣ ἀποκαλεῖ αὐτὸν «ἀνάκτορον σοφίας» «σοφώτατον καὶ ἀγιώτατον πατέρα» καὶ «πρώτητος τέμενος» καὶ τοὺς Ὀρθοδόξους Μητροπολίτας, ὡς Διονύσιον τὸν Ἡρακλείας, χάριν τοῦ ὁποίου συνέθεσε ἀηδέστατον ποίημα ἑξαντλῶν πάντα τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα τοῦ λεξικοῦ, ἵνα τὸν ἐπαινήσῃ² καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑποκρινόμενος τὸν Ὀρθόδοξον, ὡς ἄλλως τε ἔπραττον καὶ πάντες οἱ ὅμοιοί του ἐρχόμενοι εἰς τὴν Ἀνατολήν. Μεταξὺ τῶν ἐπιγραμμάτων του δπάρχει καὶ ἐν ἐπιγραφόμενον «εἰς ἑαυτὸν» χαρακτηριστικώτατον.

*«οὐτ' ἀπ' Ἰταλίας, οὐτ' ἐξ Ἀγαρ ἐνθάδ' ἰκάνω
οὐτ' ἄρ' αἰρέσεως δόγματα πᾶσι φέρων
κείνην Χριστομάχοι μὲν, ἐγὼ δ' ὡς ἔπλετο δῆλον,
ἔσομαι ἐκ κοραδῆς ῥήμασι θειοφόρων».*

Ἄτυχῶς οἱ ἡμέτεροι ἦσαν πολὺ ἀφελεῖς πιστεύοντες τοὺς τοιούτους ἄνευ ἀρχῶν ἀνθρώπους³, διὰ τοῦτο καὶ ἠνείχοντο αὐτοὺς καὶ ἐνεπιστεύοντο εἰς

¹ E. Legrand, Ἐνθ' ἄνωτέρω.

² E. Legrand, Ἐνθ' ἄνωτέρω.

³ Ὁ Νικόλαος Κομνηνός Παπαδόπουλος, Ἕλληνας τρῶφιμος τοῦ Κολλεγίου καὶ σφόδρα Ἀντιφωνιανός, ἐκτιμῶν τοὺς Λατίνους, οὐχὶ ὅμως καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐρχο-

αυτούς. Ἐπειτα τὰ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν δυσχερῆ καὶ λυπηρὰ ἀγωνιζομένης ἀγῶνα δυσίπιστον, οὐ μόνον κατὰ τῶν κρατούντων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν Ἰησοῦιτῶν καὶ αὐτῶν τῶν Διαμαρτυρομένων, ἀμφοτέρων ὑποστηριζομένων ὑπὸ τῶν οικείων παρὰ τῇ Πύλῃ Πρεσβυτέρων· ἅς τὸ ὁμολογήσωμεν δὲ ὅτι οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν λυπηρὰν αὐτῆς θέσιν καὶ αἱ ἔριδες καὶ φιλοπρωτίαι τῶν Ὀρθοδόξων Ἱεραρχῶν. Ὁ Νικηφόρος προσεταιρισθεὶς τὴν μερίδα τῶν ἐχθρῶν τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Λουκάρεως παρουσιάζετο ὡς ὑπερασπιστὴς καὶ ἐπαινέτης τοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου, διὰ τοῦτο καὶ ὅταν, πανθέντος τούτου, ἀνέλαβεν ἐπιτροπικῶς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ Λούκαρις ἐν ἔτει 1612 ἔγραψε κατ' αὐτοῦ τὰ ἀνόσια ἐκεῖνα ἐπιγράμματα, τὰ ὁποῖα καταισχύνουσι μᾶλλον τὸν γράψαντα ἢ ἐκεῖνον, καθ' οὗ ἐγράφησαν.

Νικηφόρος ὁ Μελισσηνὸς ἐπὶ δώδεκα ἔτη διέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Πατριαρχείας Τιμοθέου τοῦ Β' (1612-1621) ὑποκρινόμενος τὸν Ὀρθόδοξον καὶ ὑποσκάπτων τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἕως ὅτου τὸ δεύτερον ἐπανῆλθεν ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ὁ πολύφημος Κύριλλος ὁ Λούκαρις· ἀλλὰ τότε πλέον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ καὶ ὁ Μελισσηνὸς οἷος ἦτο, τιμηθεὶς ἐν τῷ μεταξύ ὑπὸ τοῦ Πάπα ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Νάξου. «Μετὰ ταῦτα, λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ Κολλεγίου, ἐκλεγέντος ἑνὸς σχισματικοῦ Πατριάρχου, ἐσυκοφαντήθη ὑπὸ τινων πιστῶν τοῦ ἐνώπιον τῶν Τούρκων καὶ ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακάς». Ὁ σχισματικὸς οὗτος Πατριάρχης ἦτο ὁ πρόμαχος τῆς Ὀρθοδοξίας Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας τοῦ ὁποίου ἦτο ἀδύνατον νὰ διαμένῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ψευδορθόδοξος Μελισσηνός. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τούρκοι τὸν εἶχον πλέον ἐννοήσει, διὰ τοῦτο καὶ τὸν ἐφυλάκισαν, ἀπολύσαντες αὐτόν, ὡς εἴπομεν, τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Πρεσβυτοῦ τῆς Γαλλίας. Αὐτὰ εἶναι τὰ τρόποια, διὰ τὰ ὁποῖα ἐξυμνεῖται ὑπὸ τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Ἰσπανίας καὶ διὰ τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ὡς ἀμοιβὴν τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Κοτρῶνης.

Πότε ἀκριβῶς Νικηφόρος ὁ Μελισσηνός διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἀρχιεπίσκοπος Νάξου ἀγνοοῦμεν, ὅπως ἐπίσης ἀγνοοῦμεν καὶ τὸ ἔτος τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταδρομῆς αὐτοῦ καὶ τῆς φυγῆς του εἰς Γαλλίαν καὶ Ἰταλίαν. Ὁ Legrand λέγει ὅτι ὁ Νικηφόρος διεδέχθη ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Νάξου τὸν Ἄγγελον Κοζαδίνον μετατεθέντα εἰς Καστέλλην τῷ 1621. Τοῦτο δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲν μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ χρονικοῦ, καθ' ἣν ὁ Μελισσηνὸς καθείρχθη, ὅτε ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνῆλθεν εἰς Πατριάρχης (σχισματικὸς κατὰ τοὺς Λατίνους δηλ. ὁ Κύριλλος Λού-

μένους εἰς τὴν Ἀνατολὴν πρὸς προσηλυτισμόν, γράφων πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Χρῦσανθον, μαθητὴν του, λέγει: καὶ μὴ μετράτε, παρακαλῶ, τοὺς Λατίνους ἀπὸ τοὺς βρωμοσκώληκας ὅπου ἔρχονται αὐτοῦ». Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 2. σ. 228.

καρις), ὅστις τὸ δεύτερον κατὰ τὸ ἔτος 1621 ἐκόσμησε τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, ὡς τοῦτο συμβιβάζεται ὅπωςδὴποτε πρὸς ἄλλην πληροφορίαν τοῦ χρονικοῦ, καθ' ἣν ὁ Μελισσηνός ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ῥαφαὴλ Β', ἕως τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς Πατριαρχείας του, τῷ 1608, ὁπότε μέχρι τῆς ἐκλογῆς του ἔν ἔτει 1621 ἔχομεν περὶ τὰ 12 ἔτη. Ἐν τούτοις ἔχομεν πληροφορίαν τοῦ Ἰησουΐτου Jean Gauthier, καθ' ἣν οὗτος συνήντησεν ἔν ἔτει 1618 τὸν Νικηφόρον Μελισσηνὸν ἀρχιεπίσκοπον Νάξου εἰς Λυών, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔμαθεν ὅτι δῆθεν ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος ἦτο ἀληθῶς Καθολικὸς ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος Ε' († 1608) καὶ ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Θεοφάνης ὁ Δ'. (1618)¹. Ἄλλ' ἀφοῦ ἔν ἔτει 1618 ὁ Μελισσηνός ἦν ἤδη Ἀρχιεπίσκοπος Νάξου, ἡ πληροφορία τοῦ Legrand ὅτι ἐγένινεν Ἀρχιεπίσκοπος Νάξου τῷ 1621 δὲν ἀληθεύει, ὡς ἐπίσης δὲν ἀληθεύει καὶ τὸ ὅτι ὁ Μελισσηνός κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὅτε ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου τὸ δεύτερον Κύριλλος ὁ Λούκαρις. Ὡστε ἡ ἐκλογή τοῦ Μελισσηνοῦ ὡς Ἀρχιεπισκόπου Νάξου καὶ ἡ κάθειρξις αὐτοῦ ἐγένετο μᾶλλον ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Τιμοθέου τοῦ Πατριαρχεύσαντος ἀπὸ τοῦ 1612-1621, συνεπῶς τῷ 1618 ὁ Νικηφόρος Μελισσηνός ἦν ἤδη Ἀρχιεπίσκοπος Νάξου καὶ φυγὰς διωχθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Gauthier.

Διατί ὅμως τόση σύγχυσις ἐπικρατεῖ περὶ τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ καὶ τόσα σκοτεινὰ σημεῖα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ βιογραφίᾳ αὐτοῦ; Ἀπλούστατα, διότι πάντες οἱ γράψαντες περὶ αὐτοῦ ἠγνόησαν ὅτι ἐκτὸς Νικηφόρου τοῦ Μελισσηνοῦ, ὑπῆρξε καὶ ἕτερος Νικηφόρος Μελισσηνός Κομνηνός σύγχρονος αὐτοῦ, ὀρθόδοξος ὅμως καὶ ὀρθοδόξου Μητροπόλεως προεδρεύσας, περὶ τοῦ ὁποίου διαλαμβάνομεν εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς μελέτης ταύτης.

B'.

Μεταξὺ τῶν ἐπισήμων Βυζαντινῶν οἴκων, ὅσοι ἀνεδείχθησαν εἰς δόξαν ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ οἶκος τῶν Μελισσηνῶν καὶ Στρατηγούλων κατέχει μίαν ἀπὸ τὰς πρῶτας θέσεις, λόγῳ πλούτου, φιλοπατρίας, ἀνδραγαθίας καὶ εὐγενείας. Τὴν ἀρχὴν τοῦ οἴκου τούτου εἰσὶν οἱ ἀναφέροντες μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Ῥαγκαβέ. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ ἀπὸ τοῦ 815-821 Πατριάρχης Θεόδοτος ἐλέγειτο Μελισσηνός καὶ ἦτο υἱὸς τοῦ Πατρικίου Μιχαὴλ Μελισσηνοῦ. Οἱ Μελισσηνοὶ συγγενεῦντες ἔξ ἐπιγαμίας πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς Αὐτοκράτορας ἔλαβον καὶ τὸ ἐπίθετον Κομνηνοί, ὁ δὲ Καῖσαρ Ἀλέξιος Μελισσηνός ὁ ἐκδιώξας τοὺς Λατίνους ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔλαβεν ἐκ τῆς μάμμης αὐτοῦ καὶ τὴν προσηγορίαν τοῦ Στρατηγούλου.

¹ Échos d'Orient ἔτ. Γ' (1900) σελ. 274-333.

Κλάδοι τοῦ Βυζαντινοῦ τούτου οἴκου εἶναι καὶ αἱ ἐν Πελοποννήσῳ, Κρήτῃ, Ἡπειρῳ, Ῥόδῳ, Κεφαλληνίᾳ, Κερκύρα, Λευκάδι καὶ Ζακύνθῳ οἰκογένηται Μελισσηνῶν καὶ Στρατηγοπούλων. Ἀρχηγὸς τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ δὴ τῶν ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ Φωκίδι Μελισσηνῶν, θεωρεῖται οὐχὶ ὀρθῶς, νομίζομεν, ὑπὸ τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου ὁ ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου Ἰωάννης Μαλακηνός, «ἀνὴρ τὰ πρῶτα φέρων καὶ εὐγενεῖα καὶ συνέσει οὐ μόνον ἐν Λακεδαιμόνι ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα»¹.

Γνωστοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ οἴκου τούτου εἶναι ὁ Θεόδωρος Μελισσηνὸς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, Κύριος τῆς Μεσσηνίας². Νικηφόρος ὁ δυνάστης τῆς Ἰθώμης καὶ Μεσσηνίας καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Νικόλαος, Δεσπότης τῆς Αἴνου. Οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Μελισσηνοὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς φυγόντες εἰς Κρήτην ἐπανῆλθον καὶ πάλιν κατοικήσαντες ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀνὰ τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἐκ τῶν ἐν Μάνῃ ἐγκαταστάτων Μελισσηνῶν, Μακάριος ὁ Μητροπολίτης Μονεμβασιάς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος ὁ χωροδεσπότης, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τῶν Τούρκων καὶ διεξήγαγον πόλεμον κατ' αὐτῶν ἰδίους ἀναλώμασι. Μάτην ὁμως ἀναμένοντες τὴν ὑποσχεθεῖσαν βοήθειαν τοῦ νικητοῦ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου παρὰ τὰς Ἐχινάδας νήσους Ναυάρχου Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ, ἀηλιπίσθησαν καὶ καταθέσαντες τὰ ὄπλα κατέφυγον εἰς Νεάπολιν, ὅπου καὶ ἀπέθανον ταφέντες εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ἐπὶ δὲ τοῦ τάφου αὐτῶν Ἕλληνες τιμῶντες τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν δύο ἀδελφῶν ἀνέγραψαν τὸ ἑξῆς ἐπιτύμβιον

«Μακάριος Ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, ἀπὸ Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἐκ τῆς ἐπιφανεστάτης Μελισσηνῶν καὶ Κομνηνῶν οἰκίας καὶ Θεόδωρος αὐτάδελφος, δεσπότης Αἴνου, Ξάνθης καὶ ἑτέρων πολιχνίων ἐν Θράκῃ, ἔτι δὲ Σάμου, Μιλήτου, Ἀμβρακίας καὶ Μεσσηνιακοῦ κόλπου ἐν Πελοποννήσῳ, κεῖνται ἐνθάδε νικητικοῖς Ἰωάννου Αὐστριακοῦ ὄπλοις ἐν ναυμαχίᾳ προτραπέντες, στρατιᾶς ἕξ ἰδίων πολιχνίων μὲν καὶ πόλεων συλληχθείσης, πεζῶν μὲν 25 χιλιάδων, ἱππέων δὲ τρισχιλίων, πόλεμον κατὰ Τούρκων διετῆ ἰδίους ἐπεκράτησαν ἀναλώμασι. Τῆς δὲ ἐπιζομένης βοηθείας ἀποτυχόντες, δεχθείσης ἰδίους πίστεως, ἐχθροῖς δυνάμεως, Φιλίππου δευτέρου τοῦ Ἰσπανῶν Βασιλέως εὐεργεσίας πειραθέντες, ἐν Νεαπόλει, οὐ πρότερον ταῖς ψυχαῖς ἢ τὸ ζῆν κατέπεσον. Θεόδωρος εἰκοστῇ πέμπτῃ Μαρτίου 1577. Μακάριος δὲ δωδεκάτῃ Σεπτεμβρίου ἔτει σωτηρίῳ 1575»³.

¹ Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἰστο. τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους τόμ. 4 σελ. 189.

² Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 274.

³ Ungheili, Italia Sacra, Romae 1662 τόμ. Η. σ. 535, Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἰστορ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθν. τόμ. 4 σελ. 179, 187. Κ. Σάθ α, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς σελ. 175. Κ. Σάθ α, Χρονικά ἀνέκδοτα Γαλαξειδίου σελ. 159.

Τοῦ Θεοδώρου τούτου Μελισσηνοῦ Κομνηνοῦ, Δεσπότης Αἴνου, υἱὸς ἦτο ὁ Νικόλαος Μελισσηνός Κομνηνός, πιθανῶς γεννηθεὶς ἐν Ζακύνθῳ, ὅστις, ἀσπασθεὶς τὸν μοναχικὸν βίον, καὶ πιθανώτατα λαβὼν τὴν ἱερωσύνην ἐν τῇ Μονῇ τῶν Στροφάδων, ὀνομάσθη Νικηφόρος, σπουδάσας δὲ ἐν Νεαπόλει καὶ ἄλλαχού ἀπέκτησε καὶ φήμην λογιωτάτου καὶ σοφοῦ. Τὸ ὅτι ὁ Νικηφόρος διετέλεσε μοναχὸς τῶν Στροφάδων ἀναφέρει καὶ ὁ Μεολα ἐν τῇ ἱστορίᾳ του περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νεαπόλεως. Οὗτος ὁ Νικηφόρος Μελισσηνός Κομνηνός ἀπὸ τοῦ 1598 ἐχημάτισεν ἐφημέριος τοῦ ἐν Νεαπόλει Ἑλληνικοῦ ναοῦ διαδεχθεὶς τὸν Κορτήσιον Βρανᾶν καὶ παυθεὶς ἐν ἔτει 1610 ὑπὸ τοῦ Πάπα Παύλου τοῦ Ε΄ ὡς «τοσαύτας δῆθεν βιαιοπραγίας διαπράξας κατὰ τῶν ἰθυόντων τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Νεαπόλεως».

Νικηφόρος ὁ Μελισσηνός Κομνηνός παυθεὶς ὑπὸ τοῦ Πάπα ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νεαπόλεως ἐξηκολούθει νὰ διεκδικῇ τὰ δικαιώματά του. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Νεαπόλεως ἀπόκεινται οἱ ὑπ' ἀρ. II. C. 35 καὶ II-C. 36 κώδικες ἀποτελούμενοι ἐκ πρωτοτύπων ἐγγράφων Ἑλληνικῶν, Ἰταλικῶν καὶ Ἰσπανικῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν Μακάριον Μελισσηνόν, Μητροπολίτην Μονεμβασίας, τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Θεόδωρον, Δεσπότην τῆς Αἴνου καὶ τὸν τούτου υἱὸν Νικηφόρον Μελισσηνόν¹. Οἱ κώδικες οὗτοι, ἐν σχέσει πρὸς Νικηφόρον τὸν Μελισσηνόν, συμπληροῦνται ἐξ ὅσων ὁ Gian. Meola² ἀναφέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ περὶ τῆς ἐν Νεαπόλει Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Οὗτος ἀναγράφων τὰ τῆς δίκης μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς ἀδελφότητος Νεαπόλεως καὶ τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ, ἂν καὶ αὐτὸς συγγέει τοῦτον πρὸς τὸν Ἰταλογραικὸν Νικηφόρον Μελισσηνὸν ἀρχιεπίσκοπον Νάξου, μᾶς παρέχει ἐν τούτοις πολυτίμους πληροφορίας. «Ὁ Μελισσηνός, λέγει, ἂν καὶ καταδιωκόμενος, μὴ ἀπολέσας τὴν ἐλπίδα νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἑλληνικὴν ἀδελφότητα, ἀνεχώρησεν, ὅπως ἱκανοποιήσῃ τὴν φιλοδοξίαν του. Ὡς εἶναι πιθανόν, ἦλθεν εἰς Ρώμην καὶ ἀπέκτησε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Νάξου, ἄφησε δὲ διὰ τὴν ἐν Νεαπόλει δίκην του πληρεξούσιον, ὅπως δυσχυρισθῇ ὅτι διὰ τοῦ νέου ἀξιώματός του οὐδόλως ἐκωλύετο νὰ κατέχῃ μεταξὺ ἄλλων Ἐκκλησιαστικῶν προικισμάτων καὶ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Παλαιολόγου, ὡς ἄλλοτε. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη διήρκεσε πολὺ, ἀφοῦ ἔμεινεν ἐκκρεμῆς μέχρι τοῦ 1620.» Καὶ ὅτι μὲν ἡ ὑπόθεσις αὕτη διήρκεσε μέχρι τοῦ ἔτους 1620, τοῦτο εἶναι ἀληθές, ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν ἀληθεύει ὅμως ἡ πληροφορία τοῦ Meola ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀνεχώρησεν εἰς Ρώμην ἐπιτυχῶν νὰ διορισθῇ Ἀρχιεπίσκοπος Νάξου. Οὐχὶ εἰς Ρώμην, ἀλλ' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνεχώρησεν ὁ Νικηφόρος Μελισσηνός, ὁ δὲ Πατριάρχης Τιμόθεος ὁ Β΄. ἀμείβων ἴσως καὶ προηγουμένης ὑπηρεσίας αὐτοῦ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον, ἀναντιρρήτως ὅμως διὰ τὴν λογιότητα καὶ τὴν σοφίαν

¹ Σπ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομν. τόμ. 19 σελ. 42 - 57.

² Delle storie della chiesa Greca in Napoli esistente, Napoli 1790 σελ. 119 - 125, 139.

αὐτοῦ ἀνέδειξε Μητροπολίτην Παροναξίας κατὰ Μάρτιον τοῦ ἔτους 1613 ἀντὶ τοῦ καθαιρεθέντος Παροναξίας Ἰωσήφ¹. Ἐντεῦθεν ἡ τόση σύγχυσις περὶ τῶν δύο Νικηφόρων Μελισσηῶν, ἀφοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἐκτός τοῦ Ὁρθοδόξου Μητροπολίτου Παροναξίας Νικηφόρου Μελισσηνοῦ ἠπύρχει καὶ Καθολικὸς Ἀρχιεπίσκοπος Νάξου Νικηφόρος Μελισσηνὸς καὶ αὐτός.

Ὁ Νικηφόρος Μελισσηνὸς γενόμενος Μητροπολίτης Παροναξίας ἀνέλαβε μετὰ τῆς Μητροπόλεως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώσῃ καὶ τὸ χρέος αὐτῆς συμποσοῦμενον εἰς τεσσαράκοντα χιλιάδας ἄσπρα. Ἀτυχῶς ὁμως δὲν εὔρε μόνον χρέη εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τινα ἀντίδρασιν παρὰ τῷ ποιμνίῳ του ὑποκινουμένῳ ὑπὸ τοῦ προκατόχου του Ἰωσήφ, ὅστις, ἂν καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἔλαβε τὴν Προεδρείαν τῆς Ἐπισκοπῆς Μήλου, δὲν ἔπαυσεν ὁμως νὰ κινή πάντα λίθον, ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρώτην ἐπαρχίαν του. Οὕτω κατ' Αὐγούστον τοῦ 1614 ὁ Πατριάρχης Τιμόθεος ἀπολύει γράμμα πρὸς τοὺς καθηγημένους καὶ λοιποὺς ἱερομονάχους καὶ μοναχοὺς τῶν Πατριαρχικῶν καὶ Σταυροπηγιακῶν Μονῶν τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς ἁγιοτάτης Μητροπόλεως Παροναξίας: «ὅπως μὴ τολμήσωσι νὰ δεχθῶσι τὸν Πρόεδρον Μήλου Ἰωσήφ αὐτόθι ἐπὶ ποιῆ ἀργίας ἀπὸ πάσης ἱεροπραξίας καὶ ἀφορισμοῦ². Ἐν ἄλλῃ δὲ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν κληρον καὶ τοὺς Ἀρχοντας Παροναξίας, γράφει πρὸς αὐτοὺς: «ἵνα μηδεμίαν ἐλπίδα ἔχετε ἀνακλήσεως τοῦ Ἰωσήφ ἐκεῖνου εἰς τὴν αὐτὴν Μητρόπολιν εἰς αἰῶνα ἅπαντα, ἀλλ' οὔτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοῦ ἰδίου Μητροπολίτου ὑμῶν κυροῦ Νικηφόρου³. Καὶ μ' ὅλα ταῦτα πιθανώτατα ὁ Ἰωσήφ ἐπανήλθεν εἰς τὴν Μητρόπολιν Παροναξίας, ἀφοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1622 ἀπαντῶμεν ὅτι, παραιτηθέντος τοῦ Παροναξίας Ἰωσήφ, ἐξελέγη ἀντ' αὐτοῦ ὁ Ἱερεμίας⁴. Πότε ὁμως παρητήθη ὁ Νικηφόρος, τοῦτο ἐπακριβῶς ἀγνοοῦμεν. Ἐν ἔτει 1615 ἦν ἔτι Παροναξίας γράφων ἐκ Πάρου πρὸς τὸν Πατριάρχην Τιμόθεον⁵. Καὶ ὑπογράφεται μὲν ἐν τινι ἐγγράφῳ Πατριαρχικῷ ὁ Νικηφόρος ὡς πρῶν ἐν ἔτει 1614⁶, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἐκ παραδρομῆς μόνον μετὰ τὸ 1615 παρητήθη, πιθανώτατα τὸ 1616, διότι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο Νικηφόρος ὁ Μελισσηνὸς εὐρίσκειτο εἰς Ζάκυνθον, ὅπου συνήνητησεν αὐτὸν ὁ πρῶν Λακεδαιμονίας Χρῦσανθος⁷. Κατὰ δὲ τὸν Π. Ζερλέντην ὁ Νικηφόρος προέστη τῆς Μητροπόλεως Παροναξίας μέχρι ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1617⁸.

¹ Σπ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομ. 19. σελ. 44.

² Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν. σελ. 50.

³ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 48.

⁴ Ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλληγ. Φιλολογικὸς Σύλλογος τόμ. ΚΗ. σελ. 218.

⁵ Σπ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομν. τόμ. 19. σελ. 53-54.

⁶ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 4. 741.

⁷ Σπ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομν. τόμ. 19. σελ. 54.

⁸ Π. Ζερλέντιου, Ἱστορικαὶ Ἐρευναι περὶ τὰς Ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου θαλάσσης, τόμ. Α' τευχ. Β' σελ. 216, Ἐρμούπολις 1922.

Εἰς τὸν κώδικα τῆς Νεαπόλεως ἀναγράφονται πλεῖστοι ὅσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Παροναξίας Νικηφόρου, ἀτυχῶς ἀνέκδοτοι μέχρι σήμερον· ὁ Σπυρίδων Λάμπρος εἰς τὰ κατάλοιπά του ἀφῆκε σημειώσεις μόνον πολυτίμους, ἔξ ὧν γινγνώσκομεν τὴν δρᾶσιν τοῦ Νικηφόρου ὡς Μητροπολίτου Παροναξίας. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ὁμως τῶν ἀπευθυνομένων πρὸς αὐτόν, φαίνεται ὅτι ἀπῆλαυε πολλῆς τιμῆς ὡς σοφός, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Πατριάρχης γράφων πρὸς αὐτὸν πάντοτε «λογιώτατον» τὸν ἀποκαλεῖ. Τὸν Νικηφόρον ἐν ἔτει 1617 κατὰ Σεπτέμβριον ἀπαντῶμεν διαμένοντα ἐν Νεαπόλει, ὅπου εὔρεν αὐτὸν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πρῶην Λακεδαίμονος Χρυσάνθου· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1620 ἦν ἐν Νεαπόλει διεκδικῶν εἰσέτι τὴν κατοχὴν τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ Μεολα ἀναφέρει ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη διήρκεσε ἐπὶ πολὺ, ἀπὸ τοῦ 1610 - 1620, ὁπότε οἱ Ἕλληνας τῆς Νεαπόλεως ἐπέτυχον, ὅπως ὁ Καρδινάλιος Κελλερμίνος ἐν ὀνόματι τοῦ Πάπα πείσῃ τὸν Ἕλληνα Ἱεράρχην νὰ παραιτηθῇ τῶν ἀξιώσεών του, ὅπερ καὶ ἐγένετο, ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ τούτου κατ' Αὐγούστον τοῦ 1620. Νέος δὲ ἐφημέριος διωρίσθη ὁ Παῦλος Καπαΐζος, Ἕλλην τὴν καταγωγὴν, ἀλλὰ γενόμενος Λατίνος, τέως ἐβδομαδάρης τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ.

Ὁ Μεολα γράφων περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ, ἵνα κρατήσῃ τὸ παρεκκλήσιον, καὶ τοῦ νέου ἐφημερίου αὐτοῦ Καπαΐζου λέγει ὅτι «ὁ ἴδιος ἀπέθανε»¹ χωρὶς νὰ προσδιορίζηται ἀκριβῶς τίς ἀπέθανεν. Ἴσως μᾶλλον πρόκειται περὶ τοῦ Νικηφόρου, διότι μετὰ τὸ ἔτος 1620 δὲν ἀπαντῶμεν πλέον ἴχνη αὐτοῦ.

Ὡς ἀγνοοῦμεν τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ Κομνηνοῦ Μητροπολίτου Παροναξίας, οὕτως ἀγνοοῦμεν καὶ τὰ κατ' αὐτὸν πρὸ τοῦ διορισμοῦ του ὡς ἐφημερίου τῆς Ἐκκλησίας Νεαπόλεως. Ἐν τῇ καταρτίσει τῆς μελέτης ταύτης, ἡ ὁποία, πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, πολὺ μᾶς ἐκούρασε, πολλάκις μᾶς ἐπῆλθε κατὰ νοῦν νὰ ταυτίσωμεν τὸν Νικηφόρον τοῦτον Μελισσηνὸν μὲ τὸν Νικηφόρον τὸν φίλον καὶ ἀφωσιωμένον Ἱεροδιάκονον τοῦ κλεινοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Τρανοῦ, ὅπερ τοῦ ὁποίου ἠγωνίσθη κατὰ δύο Πατριαρχῶν, Παχωμίου καὶ Θεολήπτου, καταλαβόντων τὸν Θρόνον, τοῦ Ἱερεμίου ἐξορίστου ὄντος εἰς Ῥόδον, καὶ τοὺς ὁποίους κατῶρθωσε νὰ ἀπομακρύνῃ καὶ ὅστις Νικηφόρος διετέλεσε καὶ Τοποτηρητῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἀντιφερόμενος πρὸς ἕτερον Ἱεροδιάκονον Διονύσιον, φίλον καὶ αὐτὸν ἀφωσιωμένον τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου, τὸν κατόπιν ἀπὸ τοῦ 1593 Μητροπολίτην Λαρίσης, τὸν γνωστὸν ὡς Διονύσιον Τρίκκης τὸν Σκυλλόσοφον· ἠθελήσαμεν λοιπὸν τὸν Νικηφόρον τοῦτον, ὅστις ὑπὸ τῶν συγχρόνων του πάντοτε καλεῖται σοφός καὶ λογιώτατος, νὰ ταυτίσω-

¹ Legrand, "Ἐνθ' ἀνωτέρω.

μεν πρὸς τὸν σοφὸν ἐπίσης καὶ λογιώτατον Νικηφόρον τὸν Μελισσηνὸν Κομνηνόν, ἀφοῦ ἄλλως τε καὶ αἱ χρονολογίαι συμβιβάζονται καὶ τὰ πρόσωπα ταῦτα παρουσιάζουν πολλὰ τὰ κοινά, ἀλλ' ἀνέκοψεν ἡμᾶς σημειώσις τις τοῦ Στηλιτευτικοῦ Λόγου, τὸν ὅποιον ἔγραψε κατὰ τοῦ Λαρίσσης Διονυσίου τοῦ Σκυλλοσόφου ὁ ἄσπονδος αὐτοῦ πολέμιος Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος¹.

Ὁ Μάξιμος ἐπιωρεύσας ἀπειρους ὕβρεις κατὰ τοῦ ἐθνομάρτυρος τούτου Ἱεράρχου ἀναμοχλεύει τὸν βίον αὐτοῦ καὶ θέλει νὰ παραστήσῃ αὐτὸν καὶ τὸν Ἱεροδιάκονον Νικηφόρον ὡς αἰτίους τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλήψεως τοῦ Πατριαρχείου τῆς Παμμακαρίστου «Σὸν ἔργον ἦν (γράφει περὶ τοῦ Διονυσίου) καὶ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ἀλοῦσαν κατοικητήριον δαιμόνων γενέσθαι, οὐ γὰρ ἐφησυχάζειν τε καὶ ἡρεμεῖν ἤθελες, κἂν τῇ τῶν Ἱεροδιακόνων ἔτι τελῶν χορεία. Κατὰ τῆς Ἐκκλησίας δ' ἐχώρεις, τῷ ὁμοίῳ σοι κακεντρεχεστάτῳ Νικηφόρῳ ἀεὶ συμπλεκόμενος καὶ ὁμόσε τούτῳ χωρῶν, κἀκεῖνος σοί. Διὰ ταῦτα καὶ ἐλάχιστον τέλους τευχῆκατον ἀμφότεροι»².

Ὡς γνωστὸν ὁ Ἐθνομάρτυς Διονύσιος ἐφρονεῦθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκδαιρείς, οὔτε ἐπεχείρησε κατὰ τὸ ἔτος 1611 ἐν Ἰωαννίνοις τὴν ἀτυχή δευτέραν ἐκείνην ἐπανάστασιν, τὸν θάνατον δὲ αὐτοῦ ὁ κακεντρεχεστάτος ἀληθῶς Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος ἀποκαλεῖ «ἐλάχιστον τέλος»· ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Νικηφόρου, λέγει, ὅτι ἔτυχε τοῦ αὐτοῦ ἐλάχιστου τέλους, βεβαίως πρὸ τοῦ 1611, ὅτε ἔγραψε τὸν Στηλιτευτικὸν αὐτοῦ.

Ἀλλὰ νεώτεραι μελέται ἡμῶν ἔπεισαν ἡμᾶς, ὅτι οὐδόλως δύνανται νὰ συνταυτισθῶσιν ἀμφοτέρω τὰ πρόσωπα ταῦτα.

Περὶ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ σοφοῦ διδασκάλου καὶ φίλου ἐνθουσιώδους καὶ ἐπιτρόπου τοῦ κλεινοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ καὶ Μεγάλου Πρωτοσυγγέλλου χρηματίσαντος αὐτοῦ, θὰ ἀσχοληθῶμεν ἰδιαιτέρως ἐν ἄλλῃ μελέτῃ ἡμῶν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ἐξετάζοντες τὰ κατ' αὐτόν, καὶ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ κατὰ τὴν ταραχώδη ἐκείνην ἐποχὴν, καθ' ἣν Πατέστοι καὶ Θεόληπτοι ἀλληλοσπαρασσόμενοι ἐπέβαινον ἐπὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, ὁ γνήσιος τοῦ ὁποίου κάτοχος ἐδεινοπάθει ἑξόριστος ἐν Ρόδῳ, ἐξετάζοντες δὲ καὶ τὸ ἐλάχιστον τέλος αὐτοῦ, διὰ τὸ ὅποιον μέμφεται αὐτὸν ὁ ἔμπαθης Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος, θὰ ἴδωμεν ὅτι, τὸ τέλος τοῦτο ὑπῆρξε μαρτυρικόν, ἀναδειξάν τὸν Νικηφόρον ἓνα τῶν Ἱερωτέρων Ἑλλήνων κληρικῶν τῶν μαρτυρησάντων ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας.

Κατακλείοντες οὕτως τὴν μελέτην ἡμῶν ταύτην ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι

¹ Βλ. Ἑπειρωτικὰ χρονικὰ ἔτος Γ'. τευχ. Α - Β. σελ. 169 ἔξ. Περὶ τοῦ Στηλιτευτικοῦ τούτου λόγου, Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου, Περὶ Διονυσίου τοῦ Σκυλλοσόφου καὶ Νικηφόρου Ἱεροδιακόνου διὰ μακρῶν διαλαμβάνομεν ἐν τῇ Μελέτῃ ἡμῶν «ὁ Λαρίσσης Διονύσιος ὁ Σκυλλόσοφος» ἐν τοῖς Ἑπειρωτ. χρον. (1931) τευχ. Α - Β. σελ. 10 - 22.

² Ἑπειρωτ Χρονικά, ἔτ. Γ'. σελ. 209.

οὐχὶ εἷς, ἀλλὰ δύο Νικηφόροι Μελισσηνοὶ ὑπῆρξαν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς Γραικολατίνος ὑπάρχων καὶ ἐκ Κρήτης καταγόμενος διετέλεσεν Ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐν Νάξῳ Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὁ δὲ ἕτερος ὑπῆρξεν Ὁρθόδοξος Μητροπολίτης Παροναξίας, σοφὸς καὶ λογιώτατος καὶ πατριωτικώτατος ἀνὴρ· οὕτω δὲ κολακευόμεθα νὰ πιστεύωμεν ὅτι διεφωτίσαμεν τὰ σκοτεινὰ σημεῖα, τὰ ὅποια τόσον συνεσκότισαν τὰς μελέτας τοῦ ἀειμνήστου Legrand.

Ἐν Παραμυθίᾳ τῇ 4ῃ Ἀπριλίου 1931

† ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΙΑΤΩΝ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ

Ο ΑΠΟ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΩΝ